

УДК: 336

Топішко І. І.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Національного університету “Острозька академія”,***Топішко О. І.,***магістр Європейського університету*

РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ: ШЛЯХ ДО ОБЕЗЗЕМЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА ЧИ УТВЕРДЖЕННЯ ЇХ ТРУДОВОГО ПРАВА?

У статті розглянуто соціально-економічні наслідки приватизації землі та ймовірні наслідки введення її в ринковий обіг. Обґрунтовується теза щодо необхідності введення в товарний обіг не права володіння землею, а права користування (оренди).

Ключові слова: *власність, приватизація землі, оренда, трудове право на землю.*

В статье рассмотрено социально-экономические последствия приватизации земли и возможные последствия внедрения ее в рыночный оборот. Обосновывается тезис относительно необходимости внедрения в товарный оборот не права владения землей, а права пользования (аренды).

Ключевые слова: *собственность, приватизация земли, оренда, трудовое право на землю.*

The article investigates socio-economic consequences of privatization of land and probable consequences of its applying in the market circulation. The author substantiates the thesis that it is necessary to introduce into commodity circulation not a right of possession but a right of use (lease).

Key words: *ownership, privatization of land, lease, labor land right.*

Постановка проблеми. Світова та вітчизняна історія містить багатий матеріал як щодо розмаїття варіантів земельних реформ, так і тенденцій в еволюції земельних відносин у загальноцивілізаційному плані. Земельні відносини завжди були в центрі уваги економічної науки. Цей досвід і його теоретичні узагальнення необхідно всебічно і глибоко вивчати з тим, щоб мінімізувати прорахунки під час здійснення земельної реформи в умовах сучасної України. В найбільш загальному плані тенденція розвитку земельних відносин проявляється в їх еволюції від колективної власності на землю на ранніх етапах розвитку людської цивілізації до утвердження приватної власності і до соціалізації землі. “Колективна

власність на землю, – зазначав Л. Морган, – була загальним явищем у варварських племен” [1, с. 71]. Колективний характер використання землі зумовлюється як низьким рівнем розвитку суспільства, так і наявністю значної кількості вільних земель. Індивідуальне привласнення землі зумовлювало процес її концентрації в руках одних, нечисленних прошарків суспільства і позбавляло доступу до неї як до засобу виробництва інших. Тому в одних земля починала відігравати роль не засобу виробництва, необхідного для отримання життєвих засобів, а знаряддя самозбагачення, а в інших – засобу їх закріпачення. В економічній науці понад століття тому почала глибоко і широко обґрунтовуватись ідея трудового права на землю, яка є актуальною, як на наш погляд, для сучасної української реальності в сфері земельних відносин.

У комплексі проблем, що постають у зв’язку з економічними перетвореннями, реформування земельних відносин займає особливо важливе місце. Земельне питання – це питання, яке зачіпає інтереси не тільки тих, хто живе і працює на селі, а й всього суспільства. Крім того, це питання, яке зачіпає інтереси майбутніх поколінь. І тому в процесі реформування земельних відносин не повинно бути місця непродуманим імпровізаціям, суб’єктивізму і авантюризму. В роки “ринкових” реформ суспільству цілеспрямовано нав’язувалась думка про те, що єдиним шляхом вирішення продовольчої проблеми є утвердження приватної власності на землю. “Приватна власність на землю, – зазначалось у доповіді Президента, – має стати домінуючою базою аграрних перетворень” [2]. Такий підхід до вирішення земельного питання в сьгоднішніх умовах, на наш погляд, є хибним. “Для трудового народу, – писав видатний дослідник аграрних відносин О. В. Чайнов, – збереження власності на землю означає нове ярмо нових поміщиків... Для народу важлива не власність на землю, а важливо те, щоб він мав доступ до землі і щоб йому не заважали працювати на ній стабільно і продуктивно” [3, с. 36].

Як показує досвід господарювання і реформ в інших країнах (Ізраїль, Китай, В’єтнам, Білорусь і т. ін.), успішний розвиток сільськогосподарського виробництва визначається зовсім не формами власності на землю, в будь-якому випадку не тільки ними. До прикладу пропорції в обміні між сільським господарством і іншими галузями встановлюються під впливом державної політики, а не форм власності. Під час великої економічної депресії в США власність на землю була приватна, що однак не вберегло сільське господарство від утворення “ножиць цін”. Наш вітчизняний досвід другої половини 50-х і другої половини 60-х років свідчить, що прискорений (за світовими мірками бурхливий) розвиток сільського господарства забезпечувався при незмінності форм власності, але на основі перегляду пропорцій в обміні на користь сільського господарства. Головна увага в економічній політиці повинна зосереджуватись не на питаннях перерозподілу майна і землі (це все той самий більшовизм чи небільшовизм), а на

створенні дієвого мотиваційного механізму. А це можливо лише за умови припинення не на словах, а на ділі, пограбування сільського господарства через механізми ціноутворення і оподаткування. Зміна форм власності, в тому числі і на землю, по суті, нічого, окрім перерозподілу не змінює. Якими б не були форми власності, наївно сподіватися, що люди, які будуть працювати на землі, робитимуть це ефективно і зацікавлено, якщо їх доля у вартості кінцевої реалізації продукції буде такою, як сьогодні. Ніякі маніпуляції з формами власності нічого не дадуть (це вже досить чітко видно і сьогодні) і загалом дати не можуть, якщо сільськогосподарському виробнику будуть недоступні за ціновими параметрами сучасна сільськогосподарська техніка, мінеральні добрива, паливно-мастильні матеріали, засоби захисту рослин і т. ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Земельним відносинам завжди, починаючи з пам'яток Давньосхідної економічної думки, надавалось в економічній літературі великого значення. Зокрема, в Артхашастрі чітко зазначалось, що обробіток ділянки землі є неодмінною умовою прав землеволодіння на неї [4, с. 90]. Більшість економістів-класиків обґрунтовували необхідність і правомірність приватної власності на землю. Але вже в межах класичної школи політичної економії ця теза починає заперечуватись. Так, Дж. С. Мілль поставив питання щодо необхідності докорінної перебудови існуючої системи земельних відносин, що ґрунтувалась на приватній власності. “Держава може виступати у ролі єдиного землевласника, – зазначав Дж. С. Мілль, – а землероби мають бути орендарями, що утримують свої ділянки на підставі термінового чи безтермінового договору” [5, с. 282-283].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в економічній науці стала глибоко і широко обґрунтовуватись ідея трудового права на землю. Чи не найбільш глибоко і аргументовано ця ідея розкривається у працях видатного дослідника аграрних відносин О. В. Чаянова. “Землю ніхто не створив; земля нічия; вона, як сонце і повітря, є загальним надбанням”. А тому “вся земля... повинна бути визнана загальнонародним надбанням і повинна перейти в трудове користування народу” [3, с. 36].

У марксистській концепції обґрунтовувалась необхідність суспільної власності на землю, а абсолютна більшість радянських, в тому числі й українських радянських економістів, обстоювали доцільність державної форми власності на неї та інші природні ресурси.

У період незалежності України в зв'язку з реформуванням аграрного сектору економіки і здійсненням перебудови земельних відносин інтерес науковців до дослідження цієї проблематики значно посилюється. Різні аспекти реформування відносин власності на землю розглядалися у працях А. Гальчинського, В. Геєця, І. Лукінова, Є. Майовця, С. Мочерного, О. Онищенка, М. Павлишенка, П. Саблука, Л. Шепотько, В. Юрчишина та інших економістів. Проте, незважаючи на інтенсифікацію наукових до-

сліджень, низка проблем, в тому числі і ключових, залишаються гостро дискусійними. Це стосується, насамперед, проблематики, пов'язаної із введенням землі в ринковий обіг, перетворенням її в об'єкт купівлі-продажу. Недостатньо глибоко і всебічно розкриті наслідки, особливо соціальні, приватизації землі та введення її в ринковий обіг. Особливо уваги заслуговує подальший аналіз ризиків та загроз, що йдуть від іноземного капіталу в процесі можливого введення землі в товарний обіг.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування необхідності введення в ринковий механізм права користування землею, а не права володіння нею.

Виклад основного матеріалу. Загальноекономічне та соціальне становище України у вирішальній мірі сьогодні зумовлюється станом її агропромислового комплексу (АПК). Особливо важливу роль сільське господарство і АПК в цілому покликані відіграти у подоланні такого ганебного явища як бідність. Адже "відповідно з оцінками Світового банку, що базуються на зіставленні показників ряду країн світу, зростання ВВП, обумовлене зростанням сільського господарства, щонайменше удвічі ефективніше сприяє скороченню бідності, ніж зростання ВВП, отримане за рахунок інших галузей" [6, с. 135].

В аграрному секторі економіки продовжують наростати кризові явища. Поглиблюється спад виробництва, особливо в тваринництві, зменшується поголів'я худоби, занепадає матеріально-технічна база, знижується рівень життя сільського населення, деградують соціальна сфера та інфраструктура, не зупинена тривала депопуляція. За багатьма показниками сільськогосподарське виробництво відкинуто назад на десятиліття, а за деякими ключовими, наприклад, поголів'я ВРХ, у ХІХ століття.

Деструктивні процеси в розвитку економіки і, зокрема, аграрного сектору зумовлювались комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Проте головною, на наш погляд, причиною занепаду сільського господарства і АПК в цілому, руйнування створеного за попередні десятиліття потужного виробничого потенціалу є суттєві прорахунки в соціально-економічній політиці. Командно-адміністративна система, по-перше, не могла з огляду на інерційність миттєво трансформуватися у ринкову. По-друге, сама сучасна ринкова система господарювання не виключає, а навпаки, передбачає утвердження і функціонування розгалуженої і узгодженої в усіх аспектах системи державного регулювання.

Прискорений демонтаж притаманних для командно-адміністративної системи важелів і методів державного управління народним господарством і разом з тим суттєве запізнення з формуванням системи державного регулювання, що адекватна перехідній економіці, стали головною причиною хаотичності у розвитку соціально-економічних процесів. На хвилі критики командно-адміністративних методів управління народним господарством широкого розповсюдження почали набувати підходи, в яких за-

перечувалась або ж зводилась до мінімуму необхідність державного втручання в розвиток економіки, перебільшувались роль і значення механізмів ринкової саморегуляції. В 90-х роках відбувався процес формування моделі “дикого” капіталізму, яка розглядається в наш час як анахронізм у цивілізованому світі. “Мы с вами должны внедрить, впихнуть, втолкнуть капитализм в сельское хозяйство Украины, – говорил я министрам по сельскому хозяйству”, – зазначає Л. Д. Кучма [7, с. 397].

Оскільки головним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, то й реформування земельних відносин цілком правомірно розглядалось і надалі розглядається як фундамент усіх реформ в аграрному секторі економіки. Поняття “земельні відносини” і, відповідно, їх реформування значно ширше від поняття “відносини землеволодіння” і, відповідно, “реформа відносин землеволодіння”.

Виділимо два моменти, що мають якщо й не більше, то й не менше значення у земельних відносинах, ніж відносини землеволодіння. Ігнорування цих моментів за будь-яких форм власності на землю неминуче буде прирікати наше сільське господарство і село в цілому, а за ним і всю країну, на подальшу деградацію.

Перший момент найбільш фундаментальний і пов’язаний він з виснаженням ґрунтів. Зменшення гумусу в чорноземах розпочалося ще в радянський період, з 60-70-х років. У роки незалежності цей процес не зупинився, а навпаки, стрімко прискорюється. Різко зменшилось внесення органічних добрив, грубо порушуються правила сучасної агрокультури. З метою максимізації прибутків не дотримуються сівозміни. До прикладу, висівання соняшнику по соняшнику стало не лише розповсюдженим, а й мало не звичним явищем. В результаті, “за 47 років в орному шарі відбулися необоротні руйнівні процеси. Згідно з вибірковим дослідженням вчених, вміст гумусу в чорноземах зменшився на третину” [8].

Реальність, при всій обмеженості ресурсів, насамперед фінансових, жорстко диктує необхідність розробки і реалізації довготривалої комплексної національної програми підвищення родючості ґрунтів. Для України, враховуючи теперішній стан справ і тенденцій, що мають місце, така програма мала б стати пріоритетом з пріоритетів. За своєю значимістю з погляду довготривалих загальнодержавних і загальнонародних інтересів в один ряд з нею можна було б поставити лише демографічну проблематику.

Другий момент пов’язаний із оптимізацією розмірів сільськогосподарських підприємств. Сьогодні в цьому плані чітко проявляються дві крайнощі, жодна з яких не є ні економічно доцільною та ефективною, ні соціально сприйнятливою. За даними офіційної статистики на 2007 рік кількість підприємств, що мали сільськогосподарські угіддя площею до 5 га становила 6 147, понад 10% від загальної їх кількості [9, с. 153]. За даними теперішнього міністра аграрної політики М. Присяжнюка “при розпаюванні земель лише на дороги між ними було відведено близько 2 млн. га

чорнозему" [10]. "Земельні ділянки, – зазначав А. К. Покритан, – сьогодні мають 77% усіх сімей України. Затрати часу на їх обробіток становлять 35,1% сумарних чоловічих і 50% сумарних жіночих затрат робочого часу, тобто жінки більше працюють на земельних ділянках, ніж за наймом." [11]. Карликові сільськогосподарські підприємства за визначенням не можуть бути ефективними, в тому числі і з погляду використання земельних та трудових ресурсів.

З іншого боку, сьогодні відбувається інтенсивний процес формування надпотужних холдингів, які "володіють 125, 120, 150 тис. га землі на основі оренди. Подібне, – зазначає В. Геєць, – можливе лише в колоніальних країнах" [12]. Крім того, сотні тисяч га землі передається в оренду іншим державам з метою організації ними на нашій землі власного виробництва сільськогосподарської продукції [12].

Ці крайнощі різко знижують народногосподарську ефективність аграрного сектору економіки, зумовлюють загострення низки соціальних проблем, перш за все зайнятості сільського населення. Тому реформування земельних відносин має враховувати як одну з найбільш пріоритетних складових оптимізацію розмірів сільськогосподарських підприємств. В економічній науці ще в 20-х роках ХХ ст. створена для цього добротна теоретична та методологічна основа. О. В. Чаяновим була обґрунтована концепція оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств, яка могла б бути використана, як на наш погляд, в сучасних вітчизняних реаліях. Вчений-аграрник виходив з того, що суперечки щодо переваг і недоліків крупного або ж дрібного виробництва є безпредметними. Крупне виробництво має переваги, але до певної межі. А тому в господарській практиці необхідно знаходити оптимум. Оптимум має місце там, де за інших рівних умов собівартість отримуваних продуктів буде найменшою. [13, с. 13]. Він залежить від низки об'єктивних чинників: природних умов, спеціалізації господарства тощо.

Стосовно сільськогосподарських підприємств Чаянов розчленував всі елементи собівартості на три групи: ті, що є незалежними від розмірів господарства (вартість насіння, добрив і т. ін.); ті, що зростають при укрупненні господарств (наприклад, транспортні витрати); ті, що зменшуються при збільшенні розмірів господарств (наприклад, вартість машинокористування). Оптимальні розміри має те сільськогосподарське підприємство, яке на одиницю продукції забезпечує мінімум сумарних витрат.

Таким чином, у процесі реформування земельних відносин необхідно уникати створення як дрібних, а отже, і неефективних господарств, так і великих латифундій. Останні в багатьох випадках зорієнтовані на монокультуру, експорт непереробленої сировини, а отже, – нездатні забезпечити повну і ефективну зайнятість сільського населення і збалансований розвиток самого сільського господарства. До того ж дрібні господарства можуть стати і подекуди стають легкою здобиччю холдингів. Процес

збільшення господарств в умовах товарного виробництва неминучий. На це вказує не тільки світовий, а й вітчизняний досвід. Так, понад століття тому І. Я. Франко писав: “Ґрунт наших рільників надзвичайно подрібнений, а тому неспроможний навіть прогодувати протягом року родину і, – змусивши її залізати в борги, дуже швидко стає власністю лихварів, банків або багатіїв” [14, с. 54].

У більш широкому плані на основі глибокого аналізу земельних відносин О. В. Чаянов обґрунтовував необхідність соціалізації землі, введення трудового права на землю без права її купівлі-продажу. Трудове право на землю виводилось О. В. Чаяновим з найбільш фундаментального права людини – права на життя. Кожна людина, за Чаяновим, маючи безумовне право на життя, може в практичній площині реалізувати його за умов наявності засобів існування. Зважаючи на те, що останні створюються працею, то маючи право на життя, людина повинна мати також право на працю. Але для того, щоб мати можливість працювати, необхідно мати засоби виробництва. Оскільки ж основним засобом виробництва є в кінцевому підсумку земля, то без неї неможлива ніяка праця взагалі, а отже, неможливе і саме життя. Таким чином, визнаючи, за Чаяновим, право людини на працю, логічно необхідно визнати і її право на працю на землі, або ж трудове право на землю. Отже, визнання права людини на життя зумовлює необхідність визнання трудового права на землю. Трудове право на землю виключає можливість розпорядження нею з будь-якої сторони на власний розсуд: продавати її, здавати в оренду, використовувати як об’єкт застави, проводити з нею інші операції, спрямовані на отримання нетрудових доходів. Визнаючи землю виключно народним надбанням, О. В. Чаянов припускав різноманітні форми землекористування, в тому числі і приватне. Причому конкретні форми землекористування повинні враховувати місцеві умови, а не насаджуватись за якоюсь шаблоном. З цих позицій відбувалось і трактування рентних відносин. Рента розглядалась вченим як нетрудовий дохід від землі, який утворюється внаслідок збільшення чисельності населення, зростання цін і т. ін. Вона створюється всім суспільством, а тому повинна вилучатись особливими податками і використовуватись на задоволення загальносуспільних потреб. Вилучення нетрудового доходу – ренти розглядалось як важливий засіб “вирівнювання” і користування землею. Оподаткування ренти повинно сприяти також встановленню таких умов господарювання, коли “рівна одиниця затраченої праці і засобів давала б у загальному рівний дохід” [3, с. 39].

З самого початку земельної реформи під неї закладені потужні та небезпечні міни у формі очевидних і надзвичайно гострих суперечностей, а, нерідко, і прямих абсурдів. І прикрим є те, що з роками ці суперечності не знімаються, не розв’язуються, а навпаки, все більше і більше загострюються, що врешті-решт, може завершитися процесом детонації. Насамперед потрібно зазначити, що в Конституції України зафіксовано положення: “Земля, її

надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України. . . є об'єктами права власності Українського народу. . . Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону” [15]. А в ст. 41 константується, що “ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним” [15]. Отже, уже в самій Конституції містяться неприміренні суперечності. Адже, якщо земля є власністю всього українського народу, то вона аж ніяк не може бути набутою у власність окремих громадян. Якщо ж окремі громадяни мають право власності на землю, як і юридичні особи, то вона вже не може бути власністю всього українського народу. Вона за таких обставин **може бути надбанням всього українського народу, надбанням, що знаходиться у власності окремих груп, але аж ніяк не об'єктом права власності всього українського народу.**

Реформування земельних відносин, особливо в 90-ті роки, проводилось навіть не на основі суперечливих законів, а на базі підзаконних нормативних актів (Указів Президента). І саме в цих Указах була визначена “дорожня карта”, яка до сьогодні так і не піддавалась коректуванню, хоч вже саме реальне життя буквально волає про необхідність зміни системи координат. Відповідно до Указів відбулося розпаювання земель сільськогосподарського призначення і встановлено, що право приватної власності на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави.

Розпаювання землі відбулося таким чином, що далеко не всі трудівники, які мали безпосереднє відношення до праці в агропромисловому комплексі, були залучені до цього процесу. Це стосується працівників соціальної сфери, систем “Сільгосптехніки”, “Сільгоспхімії”, “Міжколгоспбуду”, органів управління АПК тощо. Виключеними з цього процесу виявились працівники учгоспів, племінних та насінневих господарств, машиновипробувальних станцій та інших спеціалізованих державних сільськогосподарських підприємств. Окрім того, величина земельних паїв виявилась суттєво різною, причому не тільки в регіональному розрізі, а навіть у межах одних і тих же сіл (там, де в селлах було по декілька селянських спілок). Більша частина власників земельних паїв як працездатного, так і пенсійного віку здає свої паї в оренду. В 2009 році власники земельних паїв здавали в оренду 17, 5 млн. га землі на суму 4,5 млрд. грн., тобто з одного га теперішні земельні власники отримували лише 257 грн. Водночас орендарі, – за розрахунками міністра аграрної політики М. Присяжнюка, – отримували з кожного гектара 53 тис. грн. [10]. Ці цифри більш ніж наглядно вказують на те, що на сьогодні реальну економічну владу мають не власники і тим більше не працівники, а господарські формування, які використовують орендовану за мізерну плату землю.

У зв'язку з періодичними продовженнями мораторію на вільну купівлю-продаж землі, відбувається формування тіньового земельного ринку. Ши-

роко розповсюдженим механізмом фактичної купівлі – продажу землі є оформлення кредитів під заставу земельних паїв. Ось що пише один із дописувачів до газети: “У всіх наших селах (у Веселівці, Крутоярці, Ново-Миколаївці, Степанівці, Ново-Олександрівці тощо). . . процвітає продаж землі. Приїхали “хазяї” і купують по 8 тис. – 1 гектар. А в селян по 7 гектарів, то ж дають господареві землі 56 тис. гривень, а той пише розписку, що позичив гроші під заставу землі. . . за один день в одному тільки селі так продали 50 паїв” [16]. У зв'язку з такими та аналогічними процесами відбувається прискорене обезземелення селянства і концентрація земельної власності в руках представників крупного фінансового капіталу. Сучасні механізми не забезпечують повністю і концентрацію земельної власності у представників іноземного капіталу. Мав рацію професор М. М. Павлишенко, зазначаючи, “що здавання паїв в оренду, якою нас тішать реформатори, є паразитичною формою існування землевласників, нехай і бідних селян. Це своєрідна подачка за їхнє мовчання. Так, приватизувавши землю, селянин зможе продати її, заставити в банк під кредит, але вже ніколи її не поверне” [17, с. 271].

Висновки.

1. Широко розповсюджене економістами ліберельного напрямку та реформаторами-ринковиками твердження щодо більш високої економічної ефективності приватної власності, в тому числі і приватної власності на землю, в наших конкретних умовах не знайшло підтвердження. Воно виявилось хибним. Розпаювання землі і перетворення її в приватну власність призвело не до підвищення ефективності та прискореного розвитку сільськогосподарства, а до його деградації, руйнування потужної матеріально-технічної бази, виснаження ґрунтів і, головне, депопуляції сільськогосподарського населення. “Ступінь ефективності виробництва окремих товарів або послуг, – зазначає шведський економіст Клас Еклунд, – навряд чи визначається безпосередньо відносинами власності” [18, с. 166.]. В національній доповіді Академії наук України міститься чітка і влучна характеристика наслідків приватизаційних процесів. “Обраний хибний шлях приватизації, – зазначається в ній, – спричинив формування неефективного власника. . . поряд з неефективним власником став неефективний працівник ” [6, с. 5].

2. Приватизація землі зумовила формування в широких масштабах двох типів господарських структур. З одного боку, утворилась, особливо в малоземельних регіонах країни, велика кількість дрібних, карликових, низькотоварних господарств селян, що ґрунтуються на використанні власної, як правило низькопродуктивної ручної праці. Такі господарства не є і не можуть бути за визначенням ні високоефективними, ні конкурентоспроможними. З іншого боку, має місце інша крайність, що проявляється у формуванні та функціонуванні холдингів, новочасних латифундій з десятками, а то й сотнями тисяч гектарів землі. Значна частина таких господарських структур зорієнтована не на забезпечення комплексного

розвитку сільськогосподарського виробництва і вирішення проблеми зайнятості сільського населення, а на виروشання зернових і технічних культур та продаж їх на зовнішніх ринках з метою максимізації прибутків окремих осіб. Особливо ж небезпечним є те, що через ці структури в аграрний сектор безконтрольно заходить іноземний капітал з метою привласнення у майбутньому української землі. “Іноземні компанії, – зазначає Л. Д. Кучма, – скуповують корпоративні права вітчизняних аграрних структур, саме тих, які мають багато родючої землі в оренді і на тривалий період. . . стає очевидно, що боротьба іноземних країн за українські землі розпочалася” [19, с. 417, 429]. В таких холдингах, поки-що “де-юре паї в оренді, де-факто – куплені” [19, с. 416]. У недалекому майбутньому не тільки де-факто, а й де-юре земля опиниться в основній масі у власності іноземних та вітчизняних новоспечених латифундистів. У результаті, відбудеться чергове обезземелення селянства, – з одного боку. І, – з іншого боку, – земельна власність буде зрощеною з крупним фінансовим капіталом. Земельна рента стане безконтрольно привласнюватись невеликою групою людей. Ні держава, ні селянство, ні народ в цілому, від цього нічого не виграють, а лише програють. Крім того, значна частина українських чорноземів стане українською лише географічно, а не економічно. Народ опиниться не на своїй власній, а на належній іноземцям землі з усіма наслідками, що випливають звідси. Головний же з них зводиться до того, що економічно неналежна народу земля згодом, лише через декілька десятиліть, неминуче стане неналежною йому і географічно.

3. Ще не повністю втрачені можливості для суттєвого коригування ходу земельного реформування і зупинки процесу обезземелення та зuboжіння селянства. Для цього необхідно відмовитись від права приватної власності на землю. Земля сільськогосподарського призначення має бути у загальнонародній (державній) власності. Форми ж землекористування можуть бути різними, включно з приватним землекористуванням. У ринковий обіг, таким чином, на конкурентній основі, має вводиться не право володіння землею, а право користування нею. Такий підхід, на наш погляд, створить всі необхідні та достатні передумови для доступу до землі тих, хто буде безпосередньо на ній працювати. Це й буде утвердженням трудового права на землю. Реалізація такого підходу не лише створить передумови для ефективного господарювання, а й унеможливить концентрацію земельної власності в руках невеликої групи людей, в тому числі іноземців. Була б повністю виключена також можливість фінансових спекуляцій із найціннішим надбанням українського народу – землею.

Література:

1. Цит. за: Гальчинський А. С., Єщенко П. Є., Палкін Ю. І. Основи економічної теорії. – Київ, 1995.
2. Л. Д. Кучма. Шляхом радикальних ринкових реформ // Урядовий кур'єр. – № 158-159. – 13 жовтня. – 1994.
3. А. В. Чаянов. Избранные произведения. – М., 1989.
4. Всемирная история экономической мысли. – Т. 1. – М., 1987.
5. Милль Дж. С. Основы политической экономии. – М., 1980.
6. Новий курс: реформи в Україні 2010-2015. Національна доповідь. – К., 2010.
7. Леонид Кучма. После майдана. Записки президента 2005-2006. – К., 2007.
8. Володимир Чопенко. Вони молотять – вона працює! // Дзеркало тижня. – № 31. – 22 серпня. – 2009.
9. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К., 2008.
10. “2000”, 23. 04. 2010 р.
11. А. Покритан. Ринкова трансформація і проблема пріоритетів у економіці України. Економіка України. – № 12. – 1997. – С. 18-27.
12. Дзеркало тижня. – № 8. – 2009. – 7 березня.
13. Чаянов А. В. Оптимальные размеры сельскохозяйственный предприятий. – М., 1928.
14. Франко І. Я. Що таке соціалізм? – Збірник творів. – Т. 45.
15. Конституція України. – К., 1996.
16. Товариш. – № 19. – 2009.
17. Михайло Павлишенко. Роздуми економіста... – Львів, 2009.
18. Клас Еклунд. Эффективная экономика. – М., 1990.
19. Леонід Кучма. Зламане десятиліття. – К., 2010.